

דתישבו

פרשת בא, תשע"ט, מספר 1302

החודש הזה לכם ראש חודשים: על מצות קידוש החודש ואילוצי רס"ג

יוחנן קאפח

ניסים גאון את רב האי גאון, הזכיר השואל את דעת רס"ג הסובר, שהעיקר הוא החשבון ואין צורך בעדים:³

רבינו סעדיה אמר בפירושו... כל ישראל עושים בלא ספק על העיבור ועל החשבון, עד שיצאו המינים ובקשו חכמים להראות כי ראיית הירח והחשבון אחד הוא...

ואמר הגאון ר' סעדיה בר' יוסף ראש הישיבה זצ"ל: קבוע היה מהר סיני שלא יהיה פסח יום שני כדי שלא יהיה יום הכפורים ערב שבת... ואמר רב סעדיה כי בני דורו ובית דינו של אנטיגנוס איש סוכו התקינו דין ראיית הלבנה בחדושה בר"ח, כדי לבטל דברי צדוק ובייתוס שהיו טעונים בהם על החכמים במדת זמן החודש.

לדעת רס"ג, חשבון השנים והחודשים נעשה אך ורק על סמך החשבון ולא על פי הראייה. אלא, שבתקופה שבה החלו המינים לגנות את ישראל על חשבונם, ביקשו חכמים להוכיח שהחשבון נכון, וביקשו לחזקו על ידי עדות העדים במולד הלבנה.

רס"ג לא היה יחיד בדבר. גם רבנו חננאל שחי אחריו כתב כדבריו, והביא לכך ראיות רבות. רבינו בחיי הביאן בפירושו (לשמ' יב:ב), והפליג יותר לומר:

כי בקביעות החדשים אין עיקר בתורה לחוש לראית הלבנה, אם תראה מוטב, ואם לא תראה ביום הקביעות, אלא קודם לכן או אחרי כן ליום או יומיים – אין אנו חוששים.

עיקרי ראיותיו הן:

א. כל ארבעים השנה שהיו ישראל במדבר היו מוקפים בענני כבוד, ולא ראו את השמש ביום ולא את הירח בלילה, וכיצד קבעו את החודשים.

ב. בדברי הימים נאמר על החכמים שעל פיהם נקבעו המועדות: "מִבְּנֵי יִשְׁשַׁכָּר יוֹדְעֵי בִּינָה לְעֵתִים לְדַעַת מֶה יַעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל" (דבה"א

המצווה הראשונה שבה נצטוו ישראל היא: "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשׁ חֹדְשִׁים" (שמ' יב:ב), ודרשו בה חכמים דרשות רבות הנוגעות לקידוש החודש ועיבור השנה. החודש העברי נמדד על פי מחזור הלבנה, ובחידושה ישראל מקדשים את החודש, ומכריזים על היום שבו חל המולד "ראש חודש". זמן מולד הלבנה משפיע על אורך החודש, ועל פיו נקבע אם החודש מלא או חסר. בימינו, הקביעה מתי חל ראש חודש פשוטה, והיא נסמכת על תקנת הלל הנשיא (ד'ת"ט 359 לסה"נ),¹ שהלכה והשתכללה במשך חמש מאות שנה עד לגיבושה הסופי בתקופת הגאונים.²

הדעה הרווחת היא, שבתחילה עיברו את החודשים על פי הראייה ולא על פי החשבון. כך משמע במקומות רבים במסכת ראש השנה. לדוגמה, במשנה (ב, ז-ח) מובאת הדרכה כיצד יש לבדוק את העדים:

זוג שבא ראשון בודקין אותו ראשון, ומכניסין את הגדול שבהן, ואומרין לו: אמור, כיצד ראית את הלבנה: לפני החמה או לאחר החמה, לצפונה או לדרומה, כמה היה גבוה, ולאין היה נוטה, וכמה היה רחב? אם אמר לפני החמה - לא אמר כלום. ואחר כך היו מכניסין את השני ובודקין אותו. אם נמצאו דבריהם מכוונים – עדותן קיימת... ראש בית דין אומר "מקודש" וכל העם עונין אחריו "מקודש מקודש".

מהדברים עולה, כי קביעת החודש נעשתה על פי עדותם של העדים, אלא שהיו בודקים אותם ומדקדקים בדבריהם לראות שהם מתאימים לחשבון ולידע האסטרונומי שהיה בידי בית הדין.

בדרך זו נקטו רבים מהראשונים, ובראשם הרמב"ם (ראו להלן), אלא שמצינו בעניין זה דעות אחרות בגאונים ובראשונים. בשאלה ששאל רב

* הרב ד"ר יוחנן קאפח, מרצה לתנ"ך ודיקן הסטודנטים במכללת "אורות ישראל" ברחובות.

¹ דור חמישי לאמוראי ארץ ישראל. המקורות הבוודדים המייחסים את חשבון הלוח העברי להלל הם: אגרת ר' אברהם בר חייא בשם רב האי גאון ורמב"ן בספר הזכות, גיטין, פרק רביעי.

² בשנת ד'ת"ר (840 לסה"נ). ראו על כך ר' שר שלום, "מתי נוסד הלוח העברי? מתי תוקן ומתי נחתם?", סיני קב (תשמ"ח), עמ' כו – נא. ושם ביבליוגרפיה נוספת.

³ **אוצר הגאונים**, מהד' ב"מ לוין, ראש השנה כ ע"א, ירושלים תרצ"ג, עמ' 33-35; **תשובות הגאונים החדשות**, מהד' ש' עמנואל, הוצ' אופק, סי' קטז, עמ' 147, 149.

לצורך ציווי ואזהרה.⁵ רס"ג מסביר באריכות שמדובר בציוויים א-לוהיים שנאמרו בדרכים ספרותיות חריגות, הדומות לתפילה אך הן אינן תפילות. פרופ' סימון עסק בהקדמת רס"ג לתהלים, והעלה השערה, שדבריו נאמרו מתוך אילוף במלחמתו בקראים, שביקשו לשלול את נוסח התפילה שתיקנו חז"ל,⁶ בהצביעם על ספר תהלים כספר תפילה מקראי.⁷

קשה מאוד להתווכח עם טענות כאלו, ובוודאי ימצאו להן מתנגדים. אך טענות אלו אינן חריגות, ומצאנו כמותן הן בדברי חז"ל⁷ והן בדברי ראשונים אחרים.⁸ והאל-הטוב ידריכנו בדרכ האמת.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁵ תהלים עם תרגום ופירוש הגאון רבינו סעדיה בן יוסף פיומי, מהד' הרב יוסף קאפח, עמ' כח-לד.

⁶ א' סימון, ארבע גישות לספר תהלים, רמת גן תשמ"ב, עמ' 17 ואילך.

⁷ זאת מלבד המצוי במדרשים, כגון: במדבר רבה יט, ח; בראשית רבה ח, ט; שמות רבה כט, א ויקרא רבה ד, ו.

⁸ בוויכוח שהתקיים בברצלונה בין רמב"ן ליהודי מומר, אמר רמב"ן כי אינו מאמין לדברי המדרש, וזה לשונו: "עוד יש לנו ספר שלישי הנקרא מדרש... וזה הספר מי שיאמין בו טוב ומי שלא יאמין בו לא יזיק" (רמב"ן, "ויכוח [מלחמות ה']", בתוך: כתבי רמב"ן, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תשכג-כד, עמ' שח, ושם בהערה). על משפט זה של רמב"ן נשתברו קולמוסין רבים. יש שכתבו שלא אמר זאת אלא לצורך הוויכוח, וחלילה מלהעלות על הלב שכך אכן חשב. אמנם היו גם רבים אחרים שסברו שרמב"ן האמין בכך, ולא אמר זאת כתוצאה של אילוף תיאולוגי. ראו על כך בהערותיו של שעוועל (לעיל), ובמחקרה הנרחב של מ' סקלרץ, יחס רבי משה בן נחמן למדרש האגדה על פי פירושו לתורה לבראשית פרקים יב-לו, עבודה לתואר שני, רמת גן תשנ"ח.

יב:לב). ואם היו מקדשים על פי הלבנה, מה צורך לחכמתם של בני יששכר? מולד הלבנה נראה לכול והכול יודעים אימתי ראש חודש.

ג. במהלך ההתחמקות של דוד משאול, הוא אמר ליהונתן: "הֲנָה חֹדֶשׁ מְחָר וְאֶנְכִי יָשֵׁב אֶשָׁב עִם הַמֶּלֶךְ" (שמו"א כ:ה), ומהיכן היה יודע זאת קודם שנראית הלבנה והעידו עדים? ד. באותו עניין נאמר: "וַיְהִי מִמְּחֶרֶת הַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי" (שם, כז) והוא יום ב' דר"ח, שיכול להיות רק כאשר קובעים את החודש על פי החשבון ולא על פי הראייה.

ה. בברייתא בראש השנה (כה ע"א) מובא, שרבן גמליאל ביטל את דברי בית הדין, שרצו לקדש את החודש על פי ראיית הלבנה, בטענה: "כך מקובלני מבית אבי אבא: אין חדושה של לבנה פחות מעשרים ותשעה יום ומחצה" וכו'. משמע שהעיקר הוא החשבון.

ו. במשנה בראש השנה (שם) מובא: "ראוהו בית דין וכל ישראל... ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה, הרי זה מעובר", וזו "ראייה גדולה" שלא על סמך הראייה היו מקדשים את החודש.

ז. ועוד "ראייה גדולה" מהמובא שם במשנה: "באו שנים ואמרו ראינוהו בזמנו (בליל שלושים) וביום עיבורו לא נראה" וקיבלם רבן גמליאל, אף שזה סותר את ההיגיון והמציאות, וכמו שטענו שם חכמים כנגדו. אלא בוודאי שלא הייתה הראייה עיקר, אלא החשבון, וכל מה שהצריכו חכמים עדים הוא רק על מנת להוציא מלבם של צדוקים.

אין כאן המקום להתעמת עם ראיות אלו, ועם מה שנכתב על מנת לפורכם. ברצוני רק להזכיר את דברי רמב"ם בפירושו למשנה (ראש השנה ב, ז), שהתבטא בהקשר זה באופן חריג:

ואני תמה מאדם יכחיש הראות ויאמר כי דת היהודים אינה בנויה על ראיית הלבנה אלא על החשבון בלבד... אבל הייתה דעתו בזה המאמר להשיב אחור בעל דינו באיזה צד יזדמן לו, בשקר או באמת, כיון שלא מצא מציל לנפשו מהכרח הויכוח.

רמב"ם לא היה יחיד בדבר, וכבר קדמו רב האי גאון, שכתב בתשובה הנזכרת: "כי זה שאמרתם שכתב רבינו סעדיה גאון פיומי ז"ל, קְנָה הוא שדחה בו את אפיקורס".⁴ כלומר, לדעת רב האי ורמב"ם, לא רק שאין לקבל את דעתו של רס"ג בזה, אלא שלדעתם גם רס"ג לא סבר כך ולא כתב את דבריו, אלא במסגרת מאבקו כנגד הקראים והשפעתם הרבה על יהדות מצרים ובבל.

אין זו הפעם היחידה שבה מיוחסת לרס"ג השמעת דעה רק לצורכי ויכוח. בהקדמה לפירושו לתהלים האריך רס"ג בדבריו וטען, כי ספר תהלים אינו ספר תפילות, אלא נבואות שנאמרו לדוד

⁴ תשובות הגאונים החדשות (ראו לעיל), עמ' 149.